

Тамара Демченко

●
Рецензія

**Список репресованої літератури: Заборонені видання 1920–30-х років /
Упоряд. С. І. Білокінь. Київ: Українські пропілеї, 2018. 520 с.**

DOI: 10.5281/zenodo.3727196

© Т. Демченко, 2020. CC BY 4.0

Нове документальне видання, підготовлене до друку у рік свого 70-річчя відомим вітчизняним ученим – дослідником історії української культури і творів мистецтва, доль їхніх творців і зберігачів за доби сталінського тоталітаризму Сергієм Івановичем Білоконем – не відпускає читача як захопливий детектив. Зовні воно виглядає цілком академічно: дві передмови: від редакції й упорядника «Війна з книгою – війна проти народу», три коментарі та додатки: К. Годік «Одна революція – різні долі, трагедія зникнення текстів присвячених громадянській війні»; І. Іванченко «Повернення заборонених творів у літературу: текстологічний аспект»; В. Бабюха «Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. Книжкова продукція під впливом цензури (Фрагменти)» зі списком джерел та літератури.

Але найцікавіше – це власне списки забороненої літератури. Упорядник опублікував їх 47. Списки – це текст відповідної постанови ЦК КП(б)у під грифом «секретно» і власне перелік прізвищ авторів, всі праці яких підлягали знищенню, та окремих книг (інколи їх вилучали з продажу та бібліотек) на тій підставі, що їх або писали «вороги народу» (останніх, як відомо, в СРСР ніколи не бракувало), або були авторами статей у збірниках, або ж їх «вихваляли» у своїх публікаціях ті, кого ще не визнали «ворогом». В інших списках йшлося про «застарілий» скрипниківський правопис (його затвердили у вересні 1928 р., а після самогубства М. Скрипника у 1933 р. розпочали кампанію згортання та цькування прибічників). У 1938 р. було вилучено зі вжитку 26 назв шкільних підручників з української мови, а заодно до списку № 4 увійшов і десяток підручників єврейською (ідіш) мовою [с. 67–72]¹. Крім правопису, у заборонених підручниках йшлося про те, що вони «засмічені» іменами «ворогів народу» та їхніми творами. Часто авторам дорікали, що вони використовують «застарілі» дані. Останнє виглядало дещо дивним, якщо в брошурах йшлося про годування свиней, вирощування великої рогатої худоби чи догляд за посівами. Можна повірити, що селяни не гірш за вчених порадиників знали, як вигодувати поросю, було б чим годувати. Ймовірно, це було прикриття для все тих же проскрибованих імен, які співробітники Головліту вишукували на сторінках книг, брошур, збірників з ентузіазмом, гідним кращого застосування. Утім, завзяття не рятувало і їх самих від арешту, ГУЛАГу, або й розстрілу, як показав у вищеназваній передмові С. Білокінь. Взагалі зміст тих граф списків, де давалося обґрунтування причин вилучення літератури, досить часто виглядає анекдотично, але бажання сміятися він не викликає, швидше навпаки.

Важко не погодитися з висновком упорядника щодо діяльності радянської

¹ Тут і надалі посилання на рецензоване видання.

цензури: «Що стосується цензорів, у Советському Союзі їхня функція не була проста. З одного боку, советські цензори кривавою сокирою вирубували з української культури твори видатних поетів і прозаїків (Микола Зеров, Григорій Косинка). З другого боку, цензурні списки містять шкідливі твори і з нашого сучасного погляду» [с. 14]. І справді, видана у Харкові (1935 р.) збірка «Сталінський похід за високий урожай буряків» або продукція київського Партвидаву (1937 р.) «Ознаменуймо 20 роковини Жовтня рекордним урожаєм», мабуть, цілком справедливо оцінюються як «замінімі». Але до списків вони потрапили не через цілковиту банальність й пропагандистський характер змісту, а тому, що там «є статті ворогів» [с. 90]. До речі, значна частина заборонених книжок потрапила під сокиру тому, що автори, створюючи цілком радянський ідеологічний продукт, не здогадувалися, що через декілька років на цитати вождів та портрети радянських воєначальників буде накладене табу. Автор виданої у 1932 р. книжечки «Корпус червоних козаків» Ілля Дубинський не тільки вмістив портрет командира корпусу Віталія Примакова, а ще й згадав М. Скрипника, І. Уборевича, Й. Якіра. Хто ж знав, що згодом вони виявляться «ворогами народу»? [с. 103].

З іншого боку, список № 3 відкривається десятком збірників оповідань та окремими творами Бориса Антоненка-Давидовича. Оцінка доробку уже заарештованого українського письменника вельми промовиста: «Зазначений автор – ворог. Твори його белетристичного характеру, не мають ніякої цінності не відповідають сучасності.

Популяризація його творів, які, крім того, ще являються націоналістичними за змістом, завдала б великої шкоди нашому соціалістичному побуту. Вважаємо, що треба вилучити всі твори цього автора, а тому просимо затвердити їх вилучення» [с. 57]. Так же лаконічно й безапеляційно оцінюється постать Миколи Зерова і його доробок: «Історик літератури і критик. Ворог. Твори його за змістом націоналістичні, шкідливі, не мають цінності» [с. 59]. Тоталітарний режим і, звісно ж, його породження – Головліт – найбільше боялися «українського буржуазного націоналізму» й у 1938 р. уклали «Бібліографію буржуазно-націоналістичної літератури», куди занесли прізвища 44 «націоналістів». Серед них були й покійні поети – Василь Еллан-Блакитний, розстріляний чекістами у 1919 р. Григорій Чупринка, розстріляний у Сандармоху в 1937 р. Марко Вороний, розстріляний денікінцями у 1919 р. Гнат Михайличенко, «розстріляний терорист» Гео (Юрій) Шкурупій, Микола Хвильовий, який покінчив життя самогубством у 1933 р. [с. 74–86]. Доля інших літераторів, які нині по справедливості вважаються гордістю української культури та її невігійним горем, склалася не краще. З цього пекельного списку вижити пощастило одиницям. Проте й списків, аналогічних вищезазваному, було чимало. До 9-го потрапив і доробок Сергія Єфремова: 10 праць, які складають золотий фонд вітчизняного літературознавства: «1. Ів. Франко (критика, бібліографія, нариси); 2. Коцюбинський (критика, бібліографія, нариси); 3. Українознавство; 4. Історія українського письменства; 5. Карпенко-Карий. 6. Новий документ до старих назв (sic); 7. Тарас Шевченко (життя його та діла). 8. Шевченкова могила» [с. 111].

У збірнику також переконливо показано, як радянська влада воювала з Т. Шевченком. З одного боку, навесні 1939 р. урочисто відзначали 125-річчя від дня народження великого українського поета, відкривали пам'ятники, а з іншого, в середині квітня того ж року Головіт до списку № 39 включив видання «Кобзаря» 1934 р., бо до нього передмову написав Андрій Хвиля, видання 1927 р. з передмовою С. Єфремова, поему «Гайдамаки» 1935 і 1936 рр., бо її текст виявився «націоналістично перекручений». До речі, видання цієї ж поеми 1937 р. повністю відправили в макулатуру. Туди ж пішов і «Щоденник» (уривки) Т. Шевченка (1924 р.), бо через 15 років після виходу книги упорядник, автор

передмови і приміток виявився «ворогом народу» [с. 353–354].

Прочитавши останній рядок списків, розумієш, що не варто втішати себе тим, що переважна більшість заборонених видань являли собою малоцінні агітки. На їх друк було витрачено немало паперу, фарби, праці друкарів – і все, якщо взагалі не було спалено, то пішло в макулатуру, щоб друкувати на виробленому папері під новими назвами, до наступних «історичних» з'їздів і пленумів такі ж агітки, яким, цілком можливо, судилася така ж доля. Це і є ознака неефективності радянської економіки та, з іншого боку, підтвердження, що СРСР була державою ідеократичною, в якій правильність ідеології, що в кожний момент визначалася єдиною людиною, стояла над економікою, політикою та навіть логікою. Бо перегортати сторінки тисяч книг у пошуках прізвищ «ворогів народу» і забороняти книгу на підставі виявлення бодай одного «ворожого» імені, на яке, ймовірно, читає і уваги не зверне, мало схоже на здоровий глузд.

У цій тотальній війні з книгою була ще одна складова: очевидно, у сільських школах підручники все-таки не вилучалися, бо тоді там взагалі неможливо було б організувати навчальний процес. Районні керівники наркомосу знайшли інший вихід. Знаю про це з розповіді покійної мами, 1927 р.н. Якось вона призналася, що не любить історію і українську літературу й пояснила – чому. На уроках учні під керівництвом учителів замальовували чорнилом у підручниках портрети радянських вождів, яких викривали як ворогів. На уроках української літератури те ж саме робили з портретами письменників. Цим, мабуть, і обмежувалося навчання. Були діти, які таке нівечення книг і паплюження людських облич сприймали з болем і неусвідомленим протестом, багато хто байдуже ставився до цієї варварської практики. І якщо діячі українського національно-визвольного руху прагнули насаджувати пошану до книжки рідною мовою (достатньо згадати лише Олександра Кониського, Бориса Грінченка, Василя Доманицького), то більшовицька влада переймалася лише тим, щоб у книжках ніде не згадувалися прізвища «ворогів народу». Головліт гарно попрацював, щоб відбити охоту до читання, перетворити книжку на щось вкрай вороже й небезпечне. Можливо, це одна з причин того прикрого стану із читанням, коли в Україні за 2018 р. 60% населення за рік не прочитало жодної книги.

Само собою, читачеві, який хотів би прочитати неспотворену вітчизняну класику, твори модерністів, символістів, панфутуристів, представників інших стильових напрямків української літератури 1920-х рр., довелося б чекати на таку можливість цілі десятиліття. А вже арешту підлягали не лише поети, прозаїки, драматурги, зникали і їхні твори. Відсутність повноцінного творчого спілкування, постійне цькування збіднювало українську літературу, перетворювало на явище другого сорту й сприяло пануванню російської мови та літератури. У рецензованому збірнику документів, до речі, немає списків книг, які підлягають обов'язковому вилученню, під назвою «Библиография буржуазно-националистической русской литературы». В УРСР переслідували лише український та єврейський «націоналізми».

Підводячи підсумки, хотілося б зазначити, що поява подібних видань явно на часі – вона сприятиме заповненню лакун у наших знаннях не тільки щодо літературного процесу, але й підведе вдумливого читача до глибшого розуміння того, як функціонувала радянська державна система та її структури. Можливо, в перспективі це все-таки зменшить кількість тих, хто ніколи не чув про Сандармох, але твердо знає, що в СРСР ковбаса була по 2.20. Стосовно ж рецензованого видання, то це незаміниме джерело інформації для істориків, літературознавців, представників інших гуманітарних наук, працівників бібліотек і музеїв. Особливо б хотілося, щоб з його змістом ознайомила студіююча молодь.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Демченко Т. Рецензія : Список репресованої літератури: Заборонені видання 1920–30-х років / Упоряд. С. І. Білокінь. Київ: Українські пропілеї, 2018. 520 с. *Сіверянський літо-пис*. 2020. №1. С. 269–272. DOI: 10.5281/zenodo.3727196.

Цитування за стандартом APA

Demchenko, T. (2020). Retsenziia : Spysok represovanoi literatury: Zaboroneni vydannia 1920–30-kh rokiv / Uporiad. S. I. Bilokin. Kyiv: Ukrainski propilei, 2018. 520 s. [Recension : List of Repressed Literature: Prohibited Editions of the 1920s–30s (2018). S. I. Bilokin (Ed.). Kyiv, Ukraine: Ukrainski propilei.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 269–272. DOI: 10.5281/zenodo.3727196.